

DETERMINANTEN VAN HET ALFABETISATIE- PROCES TE GENT IN DE 19de EEUW

door

A.M. VERMEULEN
Aspirante N.F.W.O.

I. STATUS QUESTIONIS

Sedert een aantal jaren staat de studie van de geletterdheid in het centrum van de historische belangstelling. De sociologische interesse voor de situatie in de landen van de Derde Wereld, waar men verbeten worstelt om uit een massaal analfabetisme te komen, mag hierbij als de voornaamste stimulans worden beschouwd. Doch ook de koerswijziging in het historisch-wetenschappelijk onderzoek zelf is betekenisvol. De louter politiek-institutionele optiek moest in de jaren '60-70 immers plaats ruimen voor een sociaal-economisch gerichte geschiedenis. Uiteraard krijgt het fenomeen alfabetisatie in dit kader de nodige aandacht.

In de ons omringende landen werd de desbetreffende problematiek reeds terdege uitgewerkt.

In Engeland draait alles rond de controverse tussen de zogenaamde „optimisten” en „pessimisten”, waarbij de al of niet positieve invloed van de Industriële Revolutie op de geletterdheid de inzet vormt¹.

Gezien de totaal andere maatschappelijke situatie in het 19de-eeuwse Frankrijk (late industrialisatie, doorgedreven centralistische politiek), tillen de Franse historici minder aan de relatie alfabetisatie-industrialisering. Ze leggen meer de klemtoon op het verband met de scolarisatie en de zogenaamde „métissage culturel”².

In Nederland wordt onder de onmiskenbare leiding van A.M. Van der Woude de historische studie van de geletterdheid heel imponerend aangevat, in die zin dat het enerzijds een gecoördineerd interregionaal project betreft, terwijl anderzijds de dialectische samenhang van het analfabetisme met economische, demografische, sociale en mentale factoren als verklaringsmodel fungeert³.

Het onderzoek aan onze universiteiten hinkt deze buitenlandse initiatieven achterna. Naast het uitblijven van overtuigende studies, de enkele

(1) De pessimistische school wordt gedragen door C.M. CIPOLLA, *Literacy and development in the West*, Londen, 1969. De optimistische stelling wordt vooral verdedigd door R. HARTWELL, *The Industrial Revolution and economic growth*, Londen, 1971.

(2) F. FURET & J. OZOUF, *Lire et écrire. L'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Parijs, 1977.

(3) A.M. VAN DER WOUDE, *Analfabetisme in Europa*, in: *Spiegel Historiae*, 7, 1972, 3, pp. 182-190.

zeldzame goede publicaties niet ten na gesproken⁴, blijft alle samenwerking voorlopig uit. Slechts een aantal geïsoleerde vorsers brengt af en toe de alfabetisatiecurve voor beperkte regio's of lokaliteiten in kaart, doch de draagkracht van hun opzet blijft beperkt bij gebrek aan referentiemateriaal en een uniforme studiemethode.

Deze weinig bemoedigende vaststellingen hebben ons echter niet belet toch in deze richting te gaan werken. In de hoop verder en meer diepgaand onderzoek te stimuleren, tekenden we de alfabetisatiecurve uit voor het 19de-eeuwse Gent.

Uiteraard hebben we hier te maken met een interessante casus. Gent is immers niet voor niets de catalysator geweest van de Industriële Revolutie op het vasteland in de vroege 19de eeuw. Voer en inspiratie dus voor de Engelse controverse...

In de registers van de Burgerlijke Stand, die sinds de Franse Tijd homogene en continue demografische informatie aanbrengen, vonden we een uitstekende bron. De frequentie van de handtekeningen in de huwelijksacten van trouwers en ouders is ongetwijfeld het beste criterium voor het meten van het alfabetisatiepeil van een populatie sinds de 19de eeuw. Hiermee is meteen gezegd dat voor het Ancien Regime, waar men enkel de beschikking heeft over fragmentarische informatie (vooral de parochie-registers), de kaarten heel wat minder gunstig liggen. We mogen evenwel van geluk spreken dat de evolutie van de geletterdheid in de 19de eeuw, fundamentele transitiefase van een orale naar een nagenoeg unaniem schriftelijke samenleving, wel kan worden nagegaan.

Over de deficiëntie van de signatuur als meter van de effectieve geletterdheid is al veel inkt gevloeid. Het staat immers vast dat in de voorgaande eeuwen voor velen de schrijfkunst niet verder ging dan dat. Een zekere overschatting van het aantal alfabeten op basis van de handtekening is dus onvermijdelijk. Bovendien bestonden gradaties in de geletterdheid. Op school werd het hanteren van de pen pas na het lezen aangeleerd. Aangezien het schoollopen erg onregelmatig en van beperkte duur was, kwam het gros van de kinderen niet eens aan de eerste notie van het schrijven toe. De leeskunst was zeker heel wat ruimer verspreid dan de schrijfkunst.

De waarschuwing indachtig dat de handtekening de alfabetisatiegraad

(4) G. ALGOET & C. VANDENBROEKE, Alfabetisme in Vlaanderen en inzonderheid in Zuidelijk-Vlaanderen (einde 18de eeuw - ca. 1870), in: *Jaarboek van de geschied- en heemkundige kring de Gaverstreke*, 1977, pp. 142-178; J. HANNES, Het analphabetisme, sociaal bekeken, in: *Heuristiek en methodologie van de dorps-geschiedenis*, Antwerpen, 1980, pp. 55-63; J. RUWET & Y. WELLEMAN, *L'alphabétisme en Belgique (XVIIIe et XIXe siècle)*, Leuven, 1978. Ook de bijdrage van M. Devroede betreffende de onderwijsproblematiek in onze gewesten doorheen de eeuwen mag niet over het hoofd worden gezien; M. DEVROEDE, Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842, Leuven, 1970; Id., *Volksonderwijs en maatschappij in België en Nederland van de zeventiende tot het begin van de twintigste eeuw*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 92, 1977, 2, pp. 181-207; Id., *Actuele tendenzen in het onderzoek betreffende de geschiedenis van het onderwijs*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 9, 1978, 1-2, pp. 289-303.

iets rooskleuriger voorstelt dan ze in werkelijkheid was, en dat de behandeling ervan ons nog helemaal niets vertelt over de enorme impact van de leeskunst in een sterk „analfabete” samenleving, grepen we niettemin de beschikbare gegevens in de huwelijksacten met beide handen aan. Alle zwakheden en lacunes ten spijt boden ze immers de unieke gelegenheid om het alfabetisatieproces in het 19de-eeuwse Gent te volgen. Uiteraard excerpeerden we niet alle Gentse huwelijksregisters van de betrokken periode. We opteerden voor de uitvoering van 9 tienjaarlijkse steekproeven over de periode 1800-1880, waarbij per jaar systematisch één op de twee huwelijken werd weerhouden⁵. Op die manier werden reeds om en bij de 5.000 huwelijken in onze studie betrokken. Om de bron optimaal te benutten, brachten we alle mogelijke gegevens over trouwers en ouders (leeftijd, beroep, geboorteplaats, handtekening...) op uniforme fiches. De modernistische trend in de historische wetenschap getrouw, codeerden we daarna de massa gegevens, zodat de computer het moeilijke correlatiewerk snel, efficiënt en gedifferentieerd voor z'n rekening kon nemen. We verkregen degelijke en verfijnde resultaten, waarvan een beknopt overzicht volgt.

II. DE CONCRETE ALFABETISATIECURVE EN DE CORRELATIEVE FACTOREN

1. Algemene evolutie van de geletterdheid van man en vrouw

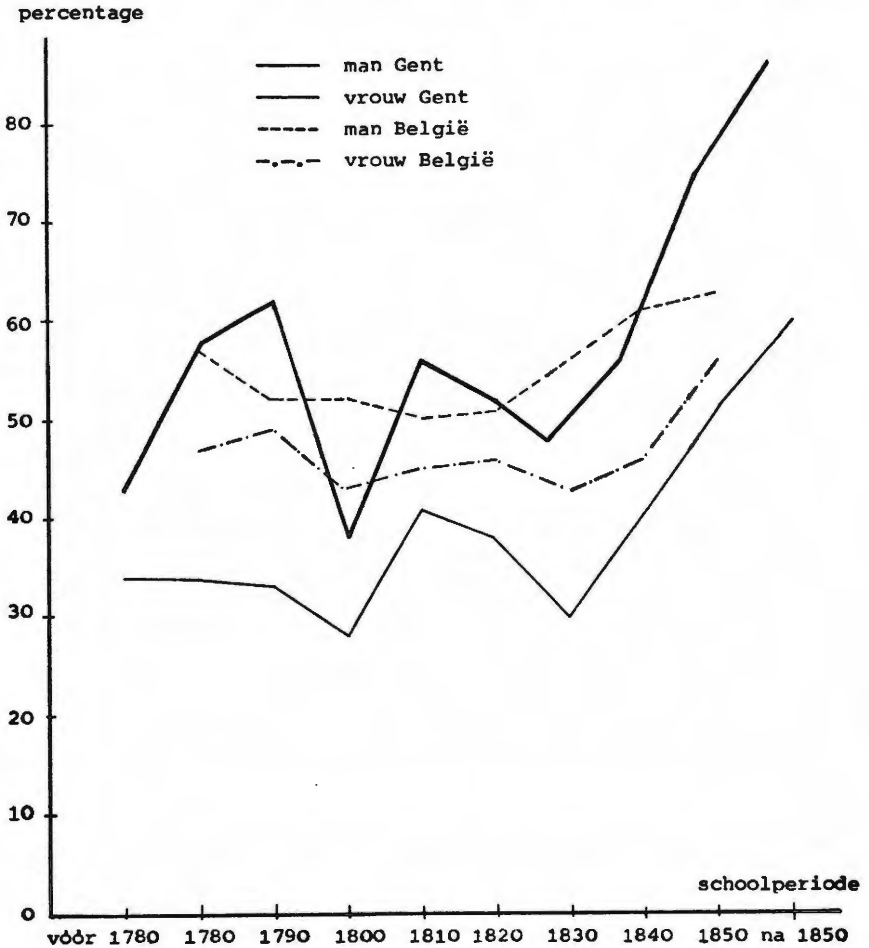
Tabel 1: Alfabetisatiegraad van man en vrouw per schoolperiode (%)
 — in België, 1780 - 1860⁶
 — in Gent, 1780 - 1860

Schoolperiode	België		Gent	
	Man	Vrouw	Man	Vrouw
vóór 1780			43	34
1780 - 1789	57	47	58	34
1790 - 1799	52	49	62	33
1800 - 1809	52	43	38	28
1810 - 1819	50	45	56	41
1820 - 1829	51	46	52	38
1830 - 1839	56	43	48	30
1840 - 1849	61	46	56	40
1850 - 1859	63	56	75	51
na 1860			86	60

(5) Bron : Huwelijksacten van de stad Gent voor 1805, 1810, 1820, 1828, 1840, 1850, 1860, 1870 en 1880 (Dienst Burgerlijke Stand Stad Gent).

(6) J. RUWET & Y. WELLEMANS, op. cit., p. 18. Met 'schoolperiode' bedoelen we het geboortjaar van man en vrouw + 10. We gaan er immers van uit dat omstreeks de leeftijd van 10 jaar het individu z'n eventuele kennis van de schrijfkunst had opgedaan.

Alfabetisatiegraad van man en vrouw per schoolperiode in België en te Gent, 1780 - 1860 (proc.)

Vanzelfsprekend springt het hoge analfabetisme op het einde van het Ancien Régime en in de eerste helft van de 19de eeuw, zowel voor België in het algemeen als specifiek voor Gent, onmiddellijk in het oog. 50 % van de mannen en 60 % van de vrouwen waren niet eens in staat hun naam te schrijven! We kunnen ons de impact van deze massale onletterdheid slechts tenvolle realiseren, wanneer we er rekening mee houden, dat de maatschappelijke verhoudingen intens door een dergelijke omstandigheid werden bepaald. Analfabetisme betekende immers ondergeschiktheid. Op de politieke, economische en sociale dominantie van een beperkte groep entte zich een intellectuele superioriteit, waardoor de kloof tussen

elite en volk extra werd vergroot. De vrees via een verruiming en verbetering van het onderwijs die eersterangspositie te zien afbrokkelen, heeft de leidende klasse trouwens lange tijd verhinderd iedere vorm van volks-onderwijs te stimuleren. De gevaren van een „verlicht” volk waren immers reëel. De vroeg 19de-eeuwse burger hanteerde nog tenvolle de leuze „kennis maakt macht”. Slechts een aantal nieuwlichters (filantropen, artsen, onderwijzers) vochten progressief deze egocentrische houding aan. Pas na 1850, toen de behoefte aan sociale controle en geschoolde arbeidskrachten steeds nijpender werd, schaarde de elite zich achter een veralgemeend onderwijsproject.

Bij vergelijking van de cijfers in bovenstaande tabel merken we dat het Gentse alfabetisatiepeil in de 19de eeuw eerder lager was dan het Belgisch gemiddelde, vooral wat de vrouwelijke geletterdheid betreft. Uiteraard houdt dit verband met de typisch sociaal-economische constellatie van het 19de-eeuwse Gent, namelijk met z'n industriële primauteit gebaseerd op de textielindustrie. Deze laatste trok immers heel wat vrouwelijke en minder- of ongeschoolde arbeidskrachten aan. De Gentse cijfers laten ook toe op de omstreden vraag of de Industriële Revolutie al dan niet gepaard ging met een stijging van het alfabetisme een negatief antwoord te geven. De geletterdheid lag immers op het einde van het Ancien Regime opmerkelijk hoger, feit waaraan de degelijkheid van het Gentse scholennet op dat ogenblik zeker niet vreemd is⁷. De beginnende industrialisatie in het eerste decennium van de 19de eeuw, gekoppeld aan de politiek-institutionele ontwrichting tijdens de Franse Overheersing, gaf het Gentse alfabetisatiepeil duidelijk rake klappen. Pas in de jaren '20 trad een lichte verbetering in, hoofdzakelijk te wijten aan de inspanningen van Willem I op onderwijsvlak. Er zijn bewijzen te over dat het Gentse stadsbestuur gretig inpikte op die stimulansen van bovenaf⁸. Deze herneming werd echter vlug ongedaan gemaakt door de Belgische Revolutie van 1830, die een tijdperk van institutionele verwarring inluidde. Slechts na uitvaardiging van de Organieke Wet op het Lager Onderwijs van 1842 trad opnieuw, ditmaal een definitieve kentering in. Zowel de mannelijke als de vrouwelijke geletterdheid ging er met rasse schreden op vooruit. Rond 1850 was onze samenleving trouwens rijp voor een efficiënte onderwijspolitiek. De industrie, inmiddels in een tweede versnellingsfase, schreeuwde om meer gespecialiseerde arbeiders, terwijl de maatschappelijke polarisatie dringend een verscherpte sociale (én politieke) controle vereiste. Vooral in een fabrieksstad als Gent, waar deze behoeften heel intens werden aangevoeld, verhoogde de stedelijke overheid in ver-

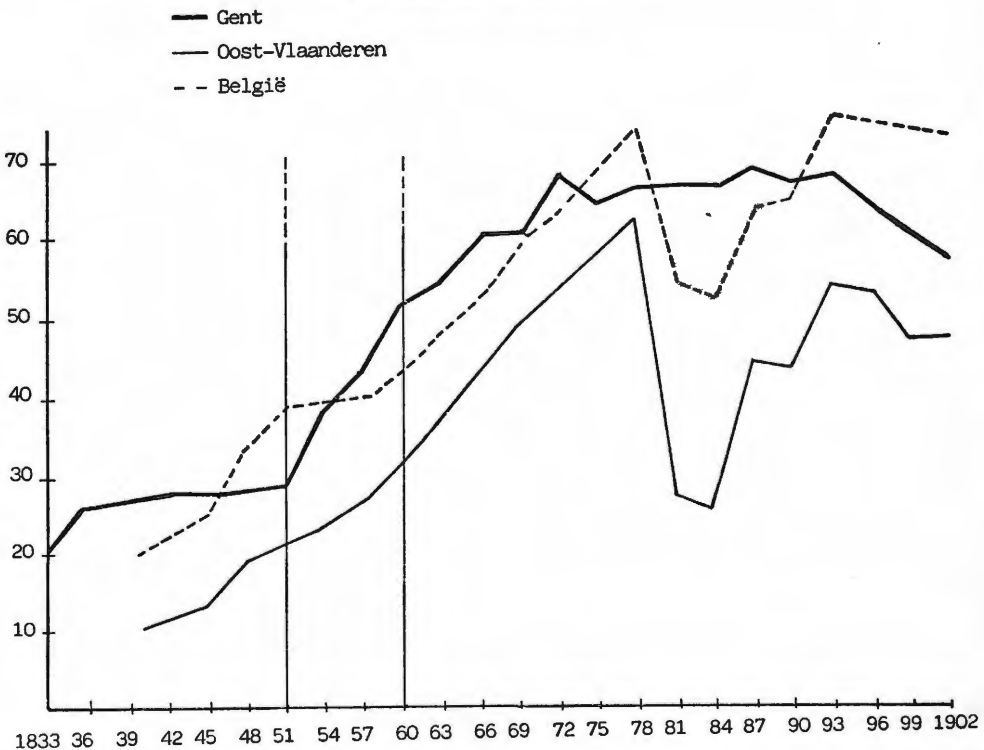
(7) J. ART, Het lager onderwijs te Gent en op het omliggende platteland rond het einde van het Ancien Regime, in: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 23, 1967, p. 28.

(8) In de jaren 1820 werd een aanvang genomen met de uitbouw van het officiële Gentse scholennet, zowel qua lager, middelbaar als hoger onderwijs. Deze prille scholenpolitiek van het Gentse stadsbestuur was de voorbode van de ingrijpende educationele hervormingen in de jaren 1850-1860. De vlucht die het Gentse volks-onderwijs nam in de tweede helft van de 19de eeuw wordt geïllustreerd door de grafieken op de twee volgende pagina's. (Bron: M. STEELS, Geschiedenis van het stedelijk onderwijs te Gent, 1829-1914, Gent, 1978, p. 35 en p. 43).

sneld tempo de inspanningen inzake volksonderwijs. J.J. Steyaert, hoofd-onderwijzer in één van de stedelijke Gentse jongensscholen in de betrokken periode, kon het burgerlijke gedachtengoed in dit verband niet beter onder woorden brengen.

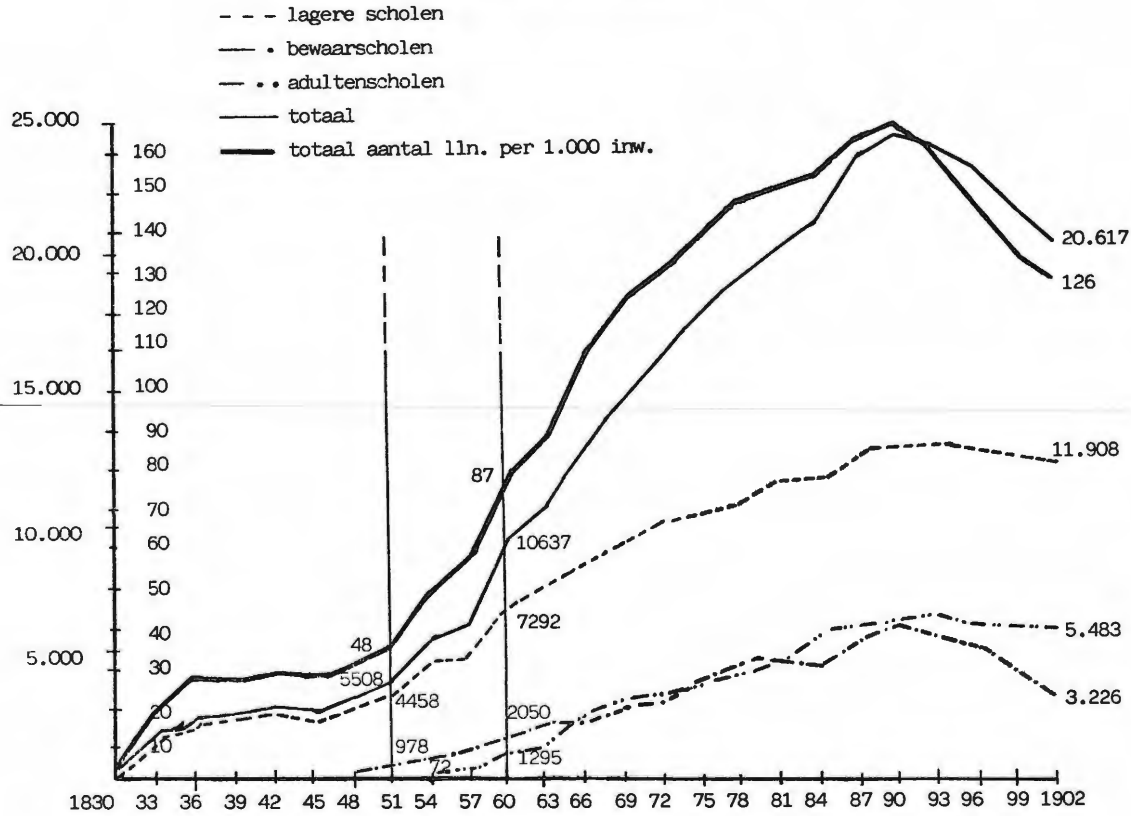
„(...) al de voordeelen op te noemen die de stadsscholen hebben aangebracht, ware overvloedig. Elk kent dezelve; eenieder weet dat de leerlingen tot godsdienstige, verstandige menschen worden opgeleid, tot brave, bekwame werklieden voorbereid, die hunne pligten kennen en ze ook trouw vervullen. Het goede dat zij in de scholen hebben geleerd, verspreidt zich zelfs op alles wat hen omringt: broeders en zusters zien in hen een loffelijk voorbeeld; de ouders zien met voldoening hoe hun zoon, hoe hunne dochter in kunde en door zedelijkheid uitmunten boven vele buerkinderen, die het geluk niet hadden in zulke scholen onderrigt te ontvangen”⁹.

Aantal kosteloos aanvaarde leerlingen in de gemeentescholen per duizend inwoners

(9) J.J. STEYAERT, Volledige beschrijving van Gent, Gent, 1857, p. 142.

Bevolking Gentse scholen

2. De relatie tussen beroep en geletterdheid

Het is evident dat de alfabetisatiegraad van het individu erg kan variëren naargelang zijn professionele kwalificatie. De cijfers voor het 19de-eeuwse Gent spreken voor zichzelf.

Tabel 2: Alfabetisatiegraad van de man te Gent in de 19de eeuw naargelang de beroepsgroep (%)

Sector	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
passieve ber.	100	90	98	96	96	100	99	99	97
intell. ber.	93	98	94	98	98	94	99	96	99
dienstpers.	25	55	66	64	40	56	50	77	93
landbouw	50	39	64	25	53	24	53	36	44
handel	96	65	78	88	87	86	80	83	95
artisanaat	67	67	65	66	61	63	76	83	87
fabrikanten					100	100	100	100	100
arbeiders	30	23	10	14	11	17	23	37	60
text. arb.	22	22	23	26	10	20	14	34	61

Alfabetisatiegraad van de vrouw te Gent in de 19de eeuw naargelang de beroepsgroep (%)

Sector	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
passieve ber.	99	91	85	94	89	61	85	89	79
intell. ber.		50		75		100	100	50	100
dienstpers.	38	47	44	25	33	50	27	49	71
landbouw	29	18	42	0	44	11	14	11	50
handel	73	68	52	35	67	36	41	61	86
artisanaat	66	64	11	32	36	30	25	90	74
arbeiders	0	20	14	2	1	3	6	17	31
text. arb.	21	8	11	13	7	5	11	26	36

Nagenoeg alle mannen en vrouwen van *de passieve beroepsgroep* (edelen, eigenaars, renteniers, „particuliers”, zonder beroep) waren alfabeten. Enkel de volkse werklozen drukken het percentage enigszins naar omlaag. Voor deze beroepsgroep was een ruime geletterdheid immers heel normaal. Ze sproot automatisch voort uit hun doorgaans langdurige en verzorgde opvoeding. Ze was een logisch onderdeel van hun hoogstaand cultureel niveau. Uiteraard kwam hier in de loop van de 19de eeuw maar weinig verandering in.

De „intellectuelen” waren uit hoofde van hun beroepsstatuut nagenoeg unaniem geletterd.

Alhoewel uitsluitend gerecruiteerd in de lagere bevolkingsgroepen, lag het alfabetisatiepeil van *het dienstpersoneel* vrij hoog. De invloed van „de meester” laat zich hier duidelijk gelden. Vooral het eerder schaarse mannelijk dienstpersoneel was tamelijk geletterd. Waarschijnlijk hangt dit samen met de vertrouwens- en leidingfunctie die de knecht bekleedde in de burgerhuishouding. Misschien was het sociaal aanzien van de knecht hoger dan men doorgaans aanneemt (denk aan de typisch Engelse butler!).

De land- en tuinbouwsector was grotendeels analfabeet in de 19de eeuw. Landbouwers-ingenieurs stammen duidelijk nog niet uit die tijd.

De handelssector was zoals verwacht sterk geletterd. *Groothandelaars* waren nagenoeg altijd alfabeten. Door hun sterke aansluiting bij de elite is het hier wellicht verantwoord te spreken van geletterdheid in breed-culturele zin.

Ook de *kleinhandelaars* beheersten in vele gevallen de schrijfkunst, doch zelden werd het rudimentair-utilitair niveau overschreden. Bovendien was de kloof tussen man en vrouw hier bijzonder groot. Vrouwelijke kleinhandelaars waren heel dikwijls ongeletterd. Naar het einde van de 19de eeuw toe maakte de kleinhandel langzaam maar zeker z'n achterstand op de groothandel goed. De kennis van de schrijfkunst werd ongetwijfeld ook ruimer (nastreven van sociale promotie!).

Binnen *de nijverheid* was de algemeen-culturele geletterdheid van de 19de-eeuwse *fabrikanten* een absolute constante. Het meest opvallend is echter de immense kloof tussen (zelfstandig) artisanat en loonarbeiders.

De *ambachtsslui* waren, zoals de kleinhandelaars, tamelijk geletterd, doch ook hier ging het slechts om een beperkt utilitaire kennis van de schrijfkunst. Enkel de rijkste artisanale sectoren (voeding, luxe en precisie, papier en drukkerij) hielden over naar een ruim-culturele geletterdheid. Naar het einde van de 19de eeuw konden meer en meer ambachtsslui schrijven, wellicht steeds minder rudimentair.

De (*textiel*) *arbeiders* waren massaal analfabeet, de vrouwen nog meer dan de mannen. Voor de Gentse volksmassa was geletterdheid immers lange tijd niet essentieel, niet mogelijk en zelfs ongewenst. Schoollopen was er voor het doorsnee-arbeiderskind heel dikwijls niet bij of slechts van heel korte duur. Een veralgemeende kinderarbeid moest immers het gezinsbudget op peil houden. Andere mogelijkheden tot intellectuele verrijking waren zeldzaam. De elite hield trouwens tot diep in de 19de eeuw het volk weg van elke vorm van educatie. In de traditionele en vroeg-industriële samenleving had men enkel ongeschoolde arbeidskrachten nodig, terwijl onwetendheid gevaarlijke ijdelheid tegenging. Zoals reeds gesteld, wijzigde deze mentaliteit zich in de loop van de 19de eeuw onder maatschappelijke druk. Naast de gewenste „civilisatie” tilde de verbreiding van het volksonderwijs na 1850, ook en vooral te Gent, het alfabetisatiepeil van de arbeiders snel op, zowel wat de vrouw als de man betreft.

3 *De relatie tussen geografische herkomst en geletterdheid**Tabel 3: Alfabetisatiegraad van de man te Gent in de 19de eeuw naargelang de geografische herkomst (%)*

<i>Herkomst</i>	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
Gent	58	40	47	45	41	45	59	72	87
randgem.	70	70	50	23	35	38	50	65	72
Oostvl. st.	83	78	50	70	76	69	69	75	79
Oostvl. pl. prov. hfdst.	55	49	58	56	43	41	30	51	64
rest Vl.	78	50	78	80	77	74	95	92	93
rest Wall.	92	81	64	63	50	58	73	85	85
buitenland	94	85	50	33	100	64	83	56	91
	83	92	78	91	64	92	94	87	100

Alfabetisatiegraad van de vrouw te Gent in de 19de eeuw naargelang de geografische herkomst (%)

<i>Herkomst</i>	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
Gent	45	38	37	33	36	27	38	51	62
randgem.	50	25	8	13	14	18	25	48	55
Oostvl. st.	63	44	50	40	47	35	40	30	78
Oostvl. pl. prov. hfdst.	52	42	50	32	30	20	27	40	46
rest Vl.	58	57	50	63	50	40	60	69	67
rest Wall.	58	62	39	21	32	47	18	44	69
buitenland	71	40	67	33	22	75	80	60	100
	67	50	60	50	50	38	33	43	56

Zeer algemeen kunnen we stellen dat de uitwijking naar Gent in de loop van de 19de eeuw altijd vrij beperkt is gebleven en in min of meerdere mate gelijk is te stellen met middenklasmigratie. Het alfabetisatiepeil van de inwijkelingen lag dan ook betrekkelijk hoog. Vooral de migranten die van over de Oostvlaamse grenzen kwamen, hadden in vele gevallen een hoge beroepskwalificatie, wat zich terdege weerspiegelde in hun alfabetisatieniveau. Inzonderheid de mannelijke elementen, trouwens ook talrijker, stonden intellectueel en professioneel op een relatief hoog peil. In de vroege 19de eeuw was echter ook de nabije migratie (Oost-Vlaanderen) duidelijk middenklasse-getint, kleinstedelijk en als dusdanig vrij geletterd. Na 1830 kwam echter progressief een meer massale, rurale, volkse en sterk vrouwelijke nabije emigratie naar Gent op gang. Het alfabetisatiepeil van de desbetreffende Oostvlaamse migranten werd in dit kader intens naar beneden getrokken. Pas in het laatste kwart

van de 19de eeuw werd het beter gesteld met de geletterdheid van de nabije migranten.

Bij vergelijking tussen autochtonen en exogenen komt de alfabetisatiegraad van de geboren Gentenaars slechts povertjes uit. Vooral vóór 1840 moesten ze qua geletterdheid onderdoen, zeker voor de buiten-Oostvlaamse inwijkelingen en zelfs voor de nabije migranten. Na 1840 werd de achterstand echter ruim goedge maakt, vooral ten aanzien van de Oostvlaamse immigranten. De wijziging in de aard van de inwijking speelt hier vanzelfsprekend de hoofdrol, doch ook de snelle uitbouw van het Gentse officiële volksonderwijs, superieur voor Vlaanderen en omstreken, liet hier zeker z'n invloed gelden.

4. De wijk-specifieke spreiding van de geletterdheid

De studie van het alfabetisatieproces te Gent laat ook toe de breuklijnen tussen de verschillende wijken uit te tekenen.

Tabel 4 : Alfabetisatiegraad van de man te Gent in de 19de eeuw naargelang de wijk (%)

Wijk	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
1ste wijk	76	71	59	67	59	66	74	86	91
2de wijk	80	53	63	70	67	56	70	73	94
3de wijk	63	48	54	51	40	43	44	62	76
4de wijk	47	34	27	30	23	34	47	57	77
5de wijk	41	55	60	39	41	35	44	66	73
6de wijk			27	43	41	34	25	49	80
7de wijk			39	39	29	45	60	69	84

Alfabetisatiegraad van de vrouw te Gent in de 19de eeuw naargelang de wijk (%)

Wijk	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
1ste wijk	68	59	54	53	62	47	46	61	80
2de wijk	55	51	55	48	30	34	44	55	72
3de wijk	45	37	31	32	32	27	31	39	49
4de wijk	24	23	21	12	20	20	32	44	51
5de wijk	41	31	32	22	27	21	24	47	57
6de wijk			29	42	25	15	15	33	44
7de wijk			31	9	31	13	48	42	60

Wijk I en II, elitair en commercieel, waren relatief het meest bevolkt door alfabeten. De financiële middelen vormden immers voor veel ouders geen probleem, terwijl de onderwijsinfrastructuur er tot diep in de 19de eeuw het best was¹⁰. De kinderen konden er bijgevolg heel dikwijls genieten van een efficiënte educatie. In de loop van de 19de eeuw bleef deze geprivilegieerde positie ongewijzigd.

De traditionele nijverheidswijken III en IV vertoonden een sterk analfaabeet uitzicht. De uitgesproken autochtoniteit van de oorspronkelijke textielarbeiders ging dus zeker niet samen met een hogere geletterdheid. Slechts na 1850 werd het alfabetisatiepeil van man en vrouw geleidelijk opgetrokken. De inspanningen van het Gentse stadsbestuur om de school tot bij de massa te brengen en de optilling van de levensstandaard na 1860-70 lagen aan deze evolutie ten grondslag.

Ook *wijk V en de recente zesde en zevende wijk* waren sterk analfaabeet. De zich daar bij voorkeur vestigende volkse, rurale migranten, vooral na 1840, bepaalden uiteraard dit beeld. De educationele hervormingen in de 50-ger jaren pakten ook deze onstabiele volksmassa, tot 1860 grotendeels extra-muros, stevig aan. Slechts voor de vrouwen in de buitenwijken merken we enige achterstand op ten aanzien van de gevestigde Gentse bevolking

5. De generationele overdracht van de (on)geletterdheid

Tabel 5 : Alfabetisatiegraad van de man te Gent in de 19de eeuw (%)

— met alfabete ouders
— met analfabete ouders

	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
alf. oud.	86	76	75	80	77	89	88	94	96
analf. oud.	29	21	26	22	26	34	43	56	83

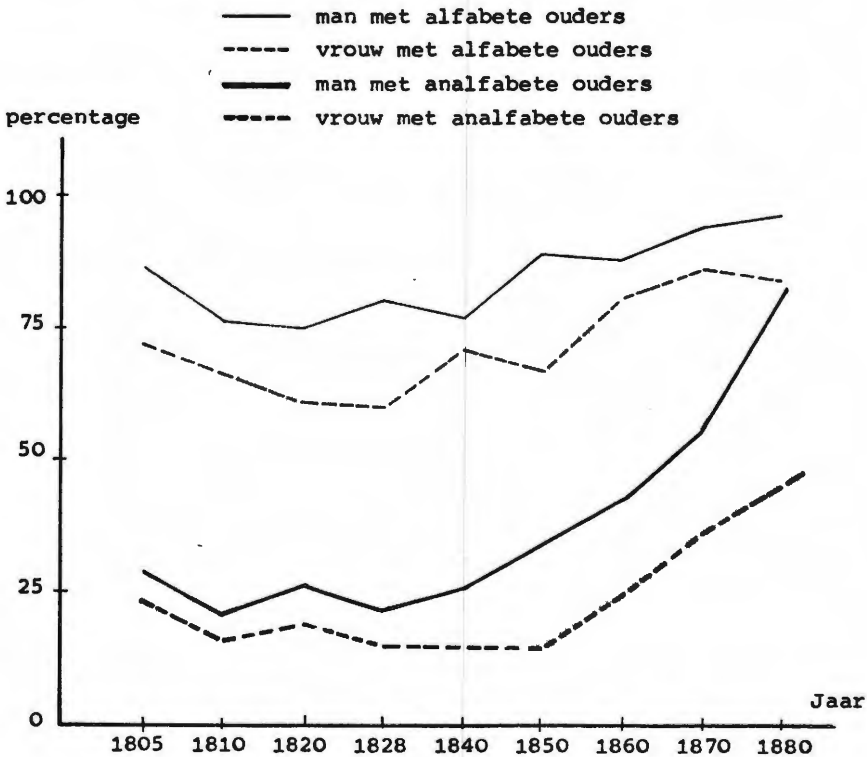
Alfabetisatiegraad van de vrouw te Gent in de 19de eeuw (%)

— met alfabete ouders
— met analfabete ouders

	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
alf. oud.	72	77	61	60	71	67	81	86	84
analf. oud.	24	16	19	15	15	15	25	37	49

(10) J. ART, op. cit., pp. 20-35 ; M. STEELS, op. cit., pp. 48-53 ; J.J. STEY-AERT, op. cit., pp. 137-145.

Alfabetisatiegraad van man en vrouw te Gent in de 19de eeuw
naargelang de geletterdheid van de ouders (%)

We stellen vast dat in de 19de eeuw (an)alfabetisme als het ware een stuk patrimonium was, dat door de ouders aan de kinderen werd meegegeven. Geletterde ouders hadden meestal geletterde kinderen en omgekeerd: „L'alphabétisme est encore une tare qui se transmet de génération en génération, provoquant dans de nombreux cas une tradition familiale illettrée”¹¹. Uiteraard waren de armste bevolkingslagen de dupe van deze situatie. Het analfabetisme was er sterk geconcentreerd, waardoor de massa geïsoleerd was en buiten alle vooruitgang kwam te staan. Ze leefde verder volgens traditionele patronen, „voor zover de economische en sociale veranderingen iets overlieten van de traditie”¹².

Slechts een heel gering percentage van de alfabete ouders geven hun talent niet door aan de kinderen. Er werd reeds aangetoond dat de impact van de moeder bij de overdracht van de geletterdheid belangrijker is dan

(11) J. RUWET & Y. WELLEMANS, op. cit., p. 103.

(12) J. HANNES, op. cit., p. 61.

die van de vader¹³. Voornamelijk de meisjes hadden te lijden van eventuele nalatigheid. Waarschijnlijk werd in arbeiders- en middenstandskringen nog volop gedacht dat geletterdheid de vrouw tot niets diende.

In de loop van de 19de eeuw werd een dergelijke houding zeldzamer, althans in Gent.

Het aantal kinderen van analfabete ouders dat leerde schrijven was relatief beperkt. In de tweede helft van de 19de eeuw slaagden echter vooral de jongens er progressief in „à surmonter le handicap culturel 'héréditaire' ”¹⁴. Over de hoofdredenen van deze ommezwaai (uitbreiding van het volksonderwijs, verhoging van de levensstandaard) hadden we het reeds. Wellicht begonnen naar het einde van de 19de eeuw ook steeds meer minder begunstigde ouders het onderwijs en de intellectuele capaciteiten van hun kinderen te zien als (vaak de enige) hefboom tot sociale stijging.

6. Sociale homogamie en geletterdheid

Tabel 6 : Alfabetisatiegraad van de man te Gent in de 19de eeuw (%)

	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
— met een alfabete vrouw									
— met een analfabete vrouw									
alf. vrouw	92	84	80	85	84	86	85	89	94
analf. vrouw	41	32	34	35	27	34	38	50	63

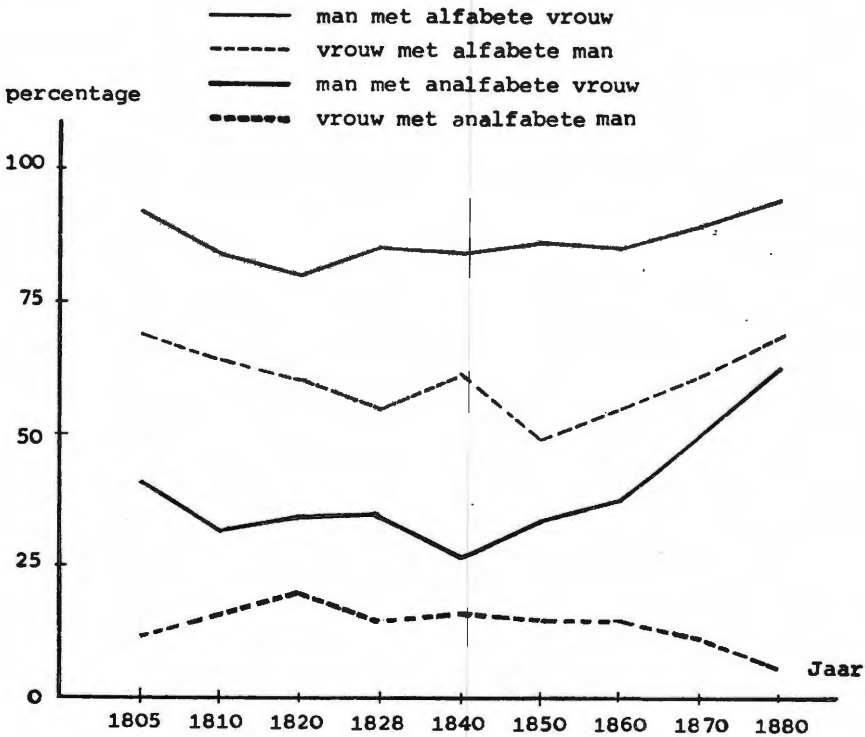
Alfabetisatiegraad van de vrouw te Gent in de 19de eeuw (%)

	1805	1810	1820	1828	1840	1850	1860	1870	1880
— met een alfabete man									
— met een analfabete man									
alf. man	69	64	60	55	61	49	55	61	69
analf. man	12	16	20	15	16	15	15	12	6

(13) J. RUWET & Y. WELLEMANS, op. cit., p. 105.

(14) J. RUWET & Y. WELLEMANS, op. cit., p. 106.

Alfabetisatiegraad van man en vrouw te Gent in de 19de eeuw
naargelang de geletterdheid van de partner (%)

Het is zeker dat vooral in de voorgaande eeuwen bijna altijd werd gehuwd binnen hetzelfde sociaal milieu. Naast de economische rol, de fortuintoestand,... speelde ongetwijfeld ook het alfabetisatieniveau hier een grote rol. Een hoogstaande professionele kwalificatie en opvoeding, een min of meer aanzienlijk bezit en een ruime geletterdheid gingen immers meestal automatisch samen. Omgekeerd hielden ongeschooldheid, armoede en analfabetisme verband. Kortom, „les (an)alphabètes se „cherchent” et se regroupent au point de se marier entre eux”¹⁵.

We stellen vast dat zelden van deze regel werd afgeweken. De gevallen waarbij een alfabete man een ongeletterde vrouw nam, waren echter meer frequent dan omgekeerd. De verklaring is evenwel eenvoudig: er waren meer analfabete vrouwen dan mannen. Slechts wanneer de man boven z'n stand huwde (weduwen!), was de vrouw soms meer geletterd dan de man. We kunnen er echter van op aan dat de desbetreffende

(15) J. RUWET & Y. WELLEMANS, op. cit., p. 106. Zie ook J. HANNES, op. cit., p. 56.

mannen het erg vernederend vonden te moeten onderdoen voor hun bruid. Het is hier dat de grootste (vervormende) inspanningen werden geleverd. Dergelijke menggevallen kwamen vooral voor in de middenklasse (kleinhandelaars, zelfstandige ambachtslui,...). Bij de elite en het volk was de homogeniteit inzake alfabetisatiegraad van man en vrouw opmerkelijk groter.

III. BESLUIT

We schetsten in een notedop de evolutie van de geletterdheid in het 19de-eeuwse Gent. Eens te meer werd gewezen op het bestaan van een massaal analfabetisme in de voorbije eeuw. Deze inferieure toestand kenmerkte echter hoofdzakelijk de onderste bevolkingslagen. De unaniem geletterde elite genoot nog ten volle van dit (on)bewust sociaal-segregatief element. Pas naar het einde van de 19de eeuw werd deze intellectuele kloof progressief opgeheven onder invloed van talrijke op elkaar inspelende factoren. Gezien de behandelde casus konden we ook onze bijdrage leveren in de discussie over de effectieve impact van het vroeg 19de eeuwse industrialisatieproces op de geletterdheid. We hielden daarbij over in negatieve zin. Bovendien hopen we overtuigend te hebben aangetoond, dat analfabetisme geen geïsoleerd gegeven is. De wisselwerking met andere maatschappelijke constanten (beroep, sociaal en geografisch milieu,...) is immers heel intens. Logisch gezien moeten ook deze in het gezichtsveld worden betrokken om tot zinvolle conclusies te komen.

Uiteraard is met deze studie slechts een heel klein stukje van de puzzel gelegd. Het is noodzakelijk in de toekomst de historische studie van het alfabetisatieproces op ruimere schaal aan te vatten. Naast de overschrijding van het beperkt lokaal of regionaal kader van het tot nog toe voltrokken onderzoek, is het meer dan opportuun de lijn door te trekken naar een dieper verleden. De zoektocht naar eventueel bruikbare bronnen moet worden verdergezet, ook al zijn ze onvolledig. Via een uitgewerkte bronnenkritiek is het immers mogelijk ze in juiste zin te duiden. Slechts door een verbreding en verdieping kan de amateuristische aanpak van de desbetreffende thematiek worden overbrugd.